

PETER AND OPRAH

In het voorgaande artikel heeft Peter Leeflang, hoogleraar marketing aan de RU Groningen en lid van Het Apostolisch Genootschap, zijn visie gegeven op geloven in de toekomst. Toen hij in 2011 met emeritaat ging, werd hem een Engelstalig vriendenboek aangeboden¹. Een van de bijdragen was een reactie van Jan Bremmer, hoogleraar Godsdienstwetenschap aan de RU Groningen op Leeflangs artikel. Om dit artikel breder toegankelijk te maken volgt hieronder de vertaling van Bremmers artikel in het Nederlands.

Jan N. Bremmer

Ik ontmoette Peter Leeflang in 1997 toen hij decaan werd van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Rijksuniversiteit Groningen (1997-2001). In die tijd was ik decaan van de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, en kwamen we eens per maand met de andere decanen samen in het College van Decanen. In deze vergaderingen ontwikkelde Peter zich spoedig tot een van de meer gezaghebbende decanen door zijn wijsheid, gezond verstand en grote sociale vaardigheden. We konden het goed met elkaar vinden, en tijdens onze meer persoonlijke gesprekken ontdekte ik dat Peter lid was van een relatief kleine religieuze organisatie, Het Apostolisch Genootschap. Hoewel ik zelf geen theoloog ben, stam ik uit een familie van Nederlands Hervormde (Calvinistische) theologen. Bovendien, hoewel ik een historicus ben die zich specialiseert in de godsdienstgeschiedenis van de Grieks-Romeinse oudheid, inclusief het vroege christendom, ben ik ook geïnteresseerd in hedendaagse religie. Het is dan ook niet verrassend dat we zo nu en dan over zijn religieuze genootschap praatten. Het Apostolisch Genootschap is voortgekomen uit een nogal fundamentalistische beweging in het Verenigd Koninkrijk in het begin van de negentiende eeuw, maar ontwikkelde zich in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog tot een humanistisch genootschap in Nederland dat God situeert in mensen, in plaats van Hem te beschouwen als een transcendente figuur in de hemel. Toch behield het genootschap tegelijkertijd zijn christelijke taal en liturgie en wordt het geleid door een 'Apostel', de belangrijkste functie binnen het genootschap. Het is deze ongebruikelijke combinatie van humanistische inhoud en christelijke vorm die me fascineerde. Peter merkte mijn belangstelling en door hem kreeg ik een uitnodiging om de intellectuele tak van het genootschap toe te spreken, een voordracht die resulteerde in een boekje over de geschiedenis van Het Apostolisch Genootschap

¹ *Liber Amicorum in honor of Peter S.H. Leeflang*, J.E. Wieringa, P.C. Verhoef, J.C. Hoekstra eds., Rijksuniversiteit Groningen, 2011.

binnen de grotere Nederlandse godsdienstgeschiedenis van de laatste twee eeuwen [2].

Het is ongetwijfeld dit contact dat de redacteuren van mijn Nederlandstalige *Festschrift* over religie en cultuur in hedendaags Nederland ertoe bracht om Peter uit te nodigen een stuk daaraan bij te dragen, ook al is hij de enige auteur in het boek die geen beroepsopleiding in de theologie of godsdienstgeschiedenis heeft gevolgd. Mogelijk dientengevolge is zijn bijdrage de meest persoonlijke vanuit godsdienstig oogpunt [7]. Omdat deze kant van Peter minder bekend zal zijn bij de meesten van zijn collega's, zal ik (1) kort zijn opvattingen samenvatten en, zoals hij ook in mijn geval heeft gedaan, (2) ook proberen zijn eigen gebied binnen te gaan door enkele opmerkingen te maken over een vrouw die opmerkelijk succesvol geweest is in de *marketing* van zichzelf, Oprah Winfrey, en tenslotte, (3) een paar vragen stellen.

1. Peter en religie

Peter noemde zijn bijdrage 'Geloven in de toekomst'. De titel kan in het Engels vertaald worden als 'Believing (in de godsdienstige betekenis van het woord) in the future', maar ook als 'Having faith in the future'. Peter benadrukt dat voor hem deze twee betekenissen niet moeten worden gescheiden, maar dicht bij elkaar horen. Het is vanuit dit perspectief dat hij de betekenis van het geloven in de toekomst en de toekomstige plaats van Het Apostolisch Genootschap wil bespreken.

Eerst, echter, maakt hij onderscheid tussen 'godsdienst' en 'religie'. Het is interessant op te merken dat dit onderscheid in het Nederlands gemaakt kan worden, terwijl beide termen in het Engels vertaald worden met 'religion'. Maar 'godsdienst' is voor Peter de formele, georganiseerde buitenkant, de aanbodkant, terwijl 'religie' de spiritualiteit betreft, een nauwe band en verbinding met de schepping en de Schepper. Het is duidelijk dat de sympathie van Peter geheel uitgaat naar de kant van religie en dat hij daarom natuurlijk Het Apostolisch Genootschap aan die zijde van de tweedeling godsdienst/religie situeert. Hij merkt terecht op dat de leden van zijn genootschap zich richten op 'God van binnen', niet op 'God daarboven'. Het is Zijn (deze?) scheppingskracht die de apostolischen verder in zichzelf trachten te ontwikkelen en die ze ertoe leidt om liefde te praktiseren, betrouwbaarheid, vergevingsgezindheid en verzoening, om maar enkele voorbeelden van de effecten van Gods scheppende liefde te noemen.

Op welke manieren kunnen we deze kijk op religie verbinden met de toekomst? Voor de godsdiensthistoricus is dit deel van Peters argument het meest interessant, omdat hij poogt zijn eigen expertise te stellen tegenover die van

godsdienstsociologen die het secularisatieproces hebben bestudeerd². In zijn ogen zijn het begrippen zoals afstand tussen mensen, het vermijden van onzekerheid en de mate van individualisering, naast politieke ideologie, welstand en verdeling van inkomen, die de huidige ontkerkelijking verklaren. Van deze factoren noemt Peter individualisatie als de belangrijkste verklarende veranderlijke. Mensen, zo betoogt hij, nemen nu hun eigen beslissingen en bepalen wat ze willen weten. Moderne informatietechnologie begunstigt deze ontwikkeling, zelfs als het de jongere generatie bevoordeelt. Dit proces betekent niet dat mensen geen gemeenschap meer nodig hebben, maar deze nieuwe gemeenschap kan heel goed virtueel zijn, of, kunnen we wel toevoegen, 'licht' (Duyvendak & Hurenkamp [5]).

Kerken, zo beargumenteert Peter, zouden nota moeten nemen van deze ontwikkeling en zich minder concentreren op aanbod, maar meer op de behoefte van de gelovige. Niet langer zouden het ambt, de Bijbel, het liederenboek, de rituelen of de verwachting van een leven na de dood centraal moeten staan, maar het versterken van het geloof in de mogelijkheden van mensen in het hier en nu. In de woorden van Peter: geloofsgemeenschappen zouden zich veel meer dan voorheen moeten richten op wat de zoekers naar religie en spiritualiteit willen ontvangen, dan op wat aanbieders (gezagsdragers) 'vinden'. Het Apostolisch Genootschap beschikt over de flexibiliteit om zich aan te passen aan wat mensen werkelijk inspireert en zin aan hun leven geeft. Als andere godsdiensten hetzelfde zouden doen, zouden we met elkaar 'geloof in de toekomst' door middel van de verschillende geloven kunnen versterken.

2. Oprah en spiritualiteit³

Ik weet niet of Peter ooit naar *The Oprah Winfrey Show* kijkt. Om eerlijk te zijn, ik betwijfel het. Toch ben ik er zeker van dat hij het direct met me eens zal zijn dat Oprah een opmerkelijk voorbeeld is van iemand die hoogst succesvol geweest is in het in de markt zetten van zichzelf en haar filosofie. Het zal lastig zijn een televisiepersoonlijkheid te vinden die ogenschijnlijk zo'n slechte start in het leven heeft gehad (ongetrouwde ouders, misbruikt door mannelijke familieleden, in verwachting op haar veertiende), en die niettemin in staat was om zo'n bloeiend bedrijf te creëren dat ze de rijkste Afro-Amerikaanse vrouw in de geschiedenis is geworden. Voor ons doel is ze bijzonder interessant, omdat ze, tenminste in sommige opzichten, de ideale representant is van wat Peter voorstaat. Anders dan andere beroemde televisiepredikers, zoals wijlen Jerry Falwell en Oral Roberts, de

² Zie Bremmer [4] voor de geschiedenis van deze term.

³ Voor alle citaten en verdere informatie over Oprah verwijs ik naar Lofton [8].

bejaarde Robert M. Schuller (de dominee van de aantrekkelijke, maar in financiële moeilijkheden verkerende Crystal Cathedral in Los Angeles) of de beminnelijke Joel Osteen uit Texas, keert Oprah zich openlijk tegen religieuze dogma's en situeert God in haar hart, precies zoals Het Apostolisch Genootschap doet: "Je ontstaat uit een machtbron en daarom heb je grote macht" legt Oprah uit, "en op het moment dat je die macht herkent, zul je erkennen dat die macht God is." Bovendien, ondanks haar humanistische boodschap, maar op een soortgelijke wijze als Het Apostolisch Genootschap, geeft Oprahs televisieprogramma een kerkelijk gevoel dat herinnert aan haar Baptistische achtergrond, en verwijst ze in haar columns niet zelden naar de Bijbel, ook enkele malen naar Jezus zelf. In veel opzichten is ze de erfgename van de zwarte Baptistepredikers uit haar jeugd.

Daarenboven is Oprahs religiositeit zeer praktisch, maar ook eisend. In haar shows worden vrouwen gedrongen tot een soort bezielende overdadigheid. Zeker, ze kunnen ervoor kiezen en opteren om haar aanwijzingen te volgen of af te wijzen, maar het programma zelf schrijft heel duidelijk voor: Kijk naar *die* film. Koop *die* auto. Lees *dat* boek. Doe *die* schoenen aan. Word *zo'n* soort vrouw. Bovendien zal haar show je ook helpen bij minder materiële zaken. Fysieke of seksuele problemen? Dr. Phil zal ze oplossen. Financiële moeilijkheden? Suze Orman zal het geheim ontsluiten hoe rijk te worden. Toch kan dat vreemd genoeg haar kijkers niet schelen, omdat Oprah deze keuzes altijd presenteert als haar eigen keuze, deze adviezen als haar eigen advies, en ze niet anders kunnen doen dan haar volgen, gegeven het evidente succes dat ze uitstraalt. Oprah is de belichaming van de Amerikaanse droom, en het kan alleen maar goed zijn om haar advies op te volgen. Dat is waarom, ondanks de individuele keuzestress, de uitkomst dikwijls een verrassend conventionele keuze is. De retoriek van het individualisme eindigt dikwijls in platte sociale aanpassing (Hammer [6]).

3. Enkele vragen

Ik heb Oprah hier genoemd omdat ze ons kan helpen om ons te bepalen bij enkele vragen die Peters zienswijze bij me oproept. Ten eerste, is het nuttig om onderscheid te maken tussen 'godsdienst' en 'religie' (§1)? Het is waar dat godsdienst in de moderne Westerse wereld zijn ankers verloren heeft, zoals de Britse godsdienstsocioloog James Beckford [1] treffend heeft opgemerkt. Veel mensen voelen sympathie voor wat Peter religie noemt. Oprahs televisieshow is een mooi voorbeeld van deze trend. Dat is waarom we de laatste tijd de groeiende populariteit van de term spiritualiteit zien. Veel mensen houden er niet van om als niet-religieus gekarakteriseerd te worden, maar voelen zich ook niet thuis in een godsdienst. Spiritualiteit is dus typerend voor onze individualistische tijd, maar ook, moeten we niet vergeten, voor het Westen. Toch, kunnen we zonder godsdienst?

Negeert Peter niet sommige nadelen van de moderne ontwikkeling? Een recent rapport over Nederlandse religie in de een en twintigste eeuw van de voornaamste Nederlandse instelling voor statistiek, het Centraal Bureau voor de Statistiek, toont aan dat leden van kerken minder scheiden en actiever als vrijwilligers zijn, meer geven aan goede doelen, meer zorgen voor anderen en vaker lid zijn van verenigingen (Smeets & van der Bie [10]). In andere woorden, ze dragen meer bij aan sociale cohesie. Toont dit dan niet een schaduwzijde van de individualisatie?

Er is een tweede vraag die gesteld moet worden. De individualiseringstrend is wijd verspreid in het Westen, maar heeft een vermindering van bescherming vanuit traditionele organisaties, zoals kerken en vakbonden, tot gevolg gehad. Dit betekent een toenemende noodzaak om voor jezelf op te komen, aangezien sociaal kapitaal aan het verdwijnen is, zoals Robert Putman [9] overtuigend heeft betoogd in zijn beroemde *Bowling Alone*. Maar niet iedereen is even sterk. Op sommige manieren helpen programma's zoals Oprah's show mensen om voor zichzelf op te komen en dat is zeker een van de positieve kanten van de moderne spiritualiteit. Tegelijkertijd maken de nadruk op welvaart in haar en soortgelijke programma's, wat ik elders *prosperity spirituality* (welvaartspiritualiteit, [3]) heb genoemd, dat we altijd behoefte hebben aan nieuwe dingen, omdat tele-evangelisatie hand in hand gaat met sluipend kapitalisme in onze globaliserende wereld. Wie is zich niet bewust van de druk om een iPod, iPhone of iPad te kopen, om maar een paar van de meest opvallende moderne uitvindingen te noemen? Deze apparaatjes stellen ons zeker in staat om onze eigen keuzes te maken, maar vermenigvuldigen tegelijkertijd het aantal keuzes dat we moeten of kunnen maken. Maar geeft meer keuze ook altijd werkelijk meer geluk?

Met deze vragen heb ik getracht aan te duiden dat er misschien andere kanten zitten aan Peters pleidooi voor godsdiensten om zich te concentreren op mogelijkheden van mensen en wat ze willen ondervinden. Toegegeven, niemand van ons kan ontkomen aan de 'ervaringsdraai' van de moderne tijd en weinigen zullen terugverlangen na de aanwinsten van het individualiseringsproces van vandaag. Toch zou lid zijn van een geloofsgemeenschap, zoals vorm gegeven in een kerk, kunnen helpen om de uitdagingen van het moderne leven het hoofd te bieden, en zouden de bijeengebrachte inzichten van een godsdienstige traditie kunnen helpen om tegenwicht te bieden aan de intellectuele waan van de dag. Dat is waarom we wensen dat Peter nog vele jaren lid zal zijn van Het Apostolisch Genootschap.

Verwijzingen

1. J.A. Beckford, *Social Theory & Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
2. J.N. Bremmer, *Van zendelingen, zuilen en zapreligie*. Delft: Eburon, 2005.
3. J.N. Brenner, From Salvation to Empowerment. *European Notes on Contemporary American Religion*. First Draft (Journal of the Getty Research Institute) 6 (2007), 10-15.
4. J.N. Bremmer, Secularization: Notes Toward a Genealogy, in: H. de Vries (ed.), *Religion: Beyond a Concept*. New York: Fordham University Press, pp. 432-437, 900-903, 2008.
5. J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genneep, 2004.
6. O. Hammer, I Did it My Way? Individual Choice and Social Conformity in New Age Religion, in: S. Aupers & D. Houtman (eds.). *Religions of Modernity. Relocating the Sacred to the Self and the Digital*. Leiden: Brill, pp. 49-67, 2010.
7. P. Leeflang, Geloven in de toekomst, in: J. Kroesen, Y. Kuiper & P. Nanninga (red.), *Religie en cultuur in hedendaags Nederland*. Assen: Van Gorcum, blz. 138-144, 2010.
8. K. Lofton, *Oprah. The Gospel of an Icon*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2011.
9. R. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000.
10. H. Schmeets & R. van der Bie (red.), *Religie in de 21ste eeuw*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009.

© J.N. Bremmer

e-mail: j.n.bremmer@rug.nl

Jan. N. Bremmer studeerde vanaf 1962 Klassieke Talen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In 1974 werd hij wetenschappelijk medewerker Oude Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en in 1990 hoogleraar Godsdienstwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij publiceerde o.a. *The early Greek Concept of the Soul* (1983), *Roman Myth and Mythography* (1987, co-auteur), *Profeten, zieners en de macht in Griekenland en het vroegmoderne Europa* (1991), *Greek religion* (1992), *The rise and the fall of the Afterlife* (2002) en *Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East* (2008). In 2003 gaf hij de J.H. van Oosbreelezing [2].